

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ КУРСАНТІВ

У статті висвітлюються результати дослідження впливу суб'єктивних та об'єктивних чинників на рівень навчальної успішності курсантів ВНЗ МНС України. До суб'єктивних чинників віднесено такі особистісні характеристики, як тип сприйняття, рівень уваги, об'єм короткотривалої пам'яті, переважаючі механізми психологічного захисту. Як об'єктивні чинники, розглядалися стосунки в сім'ї, групі, з друзями.

Ключові слова: суб'єктивні, об'єктивні чинники, індивідуально-психологічні характеристики, навчальна успішність, діяльнісний підхід.

Формування особистості людини триває все життя, втім період навчання у вищому навчальному закладі відіграє особливу роль у цьому процесі. Саме в цей час у курсантів закладаються основи тих якостей спеціаліста, з якими вони увійдуть у нову сферу діяльності, де відбуватиметься їх подальший розвиток як особистості. Тому питання особистісного становлення курсантів в аспекті їхньої професійної та навчальної діяльності має постійно знаходитися в центрі уваги навчально-освітнього процесу. Пріоритетом такого освітнього процесу є гармонізація розвитку курсанта і як особистості, і як фахівця з надзвичайних ситуацій, звідси й актуальність статті.

Сучасна вітчизняна психологія має в своєму арсеналі значну кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного розвитку студентів та курсантів у взаємозв'язку з їхньою професіоналізацією. В контексті специфіки навчального віку як важливої стадії розвитку особистості цю проблему розглядали Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєва, М.Д. Дворяшин, Н.М. Пейсахов, М.О. Степанова. З'ясування сутності, етапів і детермінуючих

чинників становлення особистості присвятили свої дослідження К.А. Абульханова-Славська, М.В. Бодров, Є.О. Клімов, А.К. Маркова. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е.Ф. Зеєр, В.Т. Кудрявцев, Б.Ф. Ломов та ін.

Незважаючи на достатньо ґрунтовні результати досліджень щодо впливу особистісних характеристик курсантів на рівень їхньої навчальної діяльності, проблема аналізу впливу індивідуально-психологічних якостей курсантів на навчальний процес, і зокрема на успішність навчання, ще не стала відпрацьованою і науково обґрунтованою системою.

Метою нашого дослідження є вивчення впливу суб'єктивних і об'єктивних чинників на рівень успішності навчання курсантів старших курсів.

При вивченні структури особистості ми дотримувалися поглядів Б.Г. Ананьєва, який розглядав особистість із позицій системно-структурних залежностей. Основна вимога системного підходу – вивчати особистість як цілісну істоту, цивілізовану особу в найрізноманітніших її стосунках із навколишнім світом: родиною, друзями, групою (взводом) та іншими соціальними інституціями [4, с. 210–221]. Відповідно до цього підходу нами виділено комплексні властивості курсанта, які характеризують його як індивіда, особистість та індивідуальність. Ці методологічні положення і мета дослідження визначили набір методів, які використовуються в даній роботі.

В процесі дослідження було використано методики: Келе-рмана-Плучека визначення захисних механізмів; визначення типу сприйняття, об'єму короточасної пам'яті та уваги; визначення рейтингу курсанта в групі; анкета для визначення зовнішніх чинників, а саме стилю та типу сімейного виховання; задоволеність курсанта своїми стосунками з друзями, батьками. А також були використані статистичні методи аналізу результатів дослідження.

Вивчаючи успішність курсантів та чинники, що її зумовлюють, ми керувалися наступними положеннями. Успішність курсанта опосередкована, перш за все, його діяльністю (діяльнісний підхід). Структура діяльності значною мірою визначає процес взаємодії курсанта з колективом, задоволеність системою взаємовідносин і впливає на мотиваційну сферу.

Курсанта формує не тільки предметна діяльність, але й спілкування, яке виникає в процесі її здійснення. Через спілкування реалізується раціональний і емоційний взаємовплив колективу і курсанта, відбувається передача способу життя від групи до особистості, досягається їх взаємодія, що своєю чергою впливає на успішність навчання.

Успішність навчання зумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, які взаємодіють між собою. До зовнішніх чинників належать: особливості курсантського колективу та сімейного виховання, стосунки з друзями, з протилежною статтю, з братами і сестрами; до внутрішніх чинників – характеристики курсанта як суб'єкта навчального процесу. Тому аналіз чинників успішності курсанта у навчанні охоплює як соціально-психологічні явища в сім'ї та колективі, так і саму особистість з її характеристиками.

Специфіка дослідження визначалася тим, що у експерименті брали участь вісімдесят курсантів V курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України, які перед початком навчального року пройшли відбір за результатами навчання. На V курс відбиралися лише курсанти з середнім та високим рівнем навчання, тому особи з дуже низьким рівнем навчання були відсіяні. Групу досліджуваних було поділено на дві підгрупи за такими показниками: високий рівень: середній бал успішності – 4,15–5,0 балів; низький рівень: середній бал успішності – менше 4,15 балів.

Згідно з отриманими у вибірці даними визначились дві групи: з високим рівнем навчання – 50% (40 чоловік з 80 осіб); з низьким – 50% (40 чоловік з 80 осіб).

Виходячи зі структури особистості Б.Г. Ананьєва, ми вивчали 2 групи особистісних характеристик, які визначають особливості успішності курсантів. До першого блоку належали переважаючі механізми психологічного захисту, особливості пізнавальних процесів особистості: тип сприймання, обсяг уваги та об'єм короткочасної пам'яті. Другий блок включає задоволеність курсанта взаємовідносинами в групі (взводі) та з друзями, його соціометричний статус в системі відносин у групі й особливості сімейного виховання.

Розглянемо результати якісного аналізу отриманих даних у двох групах курсантів з різним рівнем успішності (табл. 1).

У двох групах найчастіше зустрічаються такі механізми захисту, як раціоналізація та заперечення реальності. При цьому раціоналізація як більш зрілий механізм захисту виконує позитивну функцію, оскільки внаслідок раціонального пояснення власних мотивів і дій особистість намагається більш реально оцінювати ситуацію.

Таблиця 1

Індивідуально-психологічні характеристики курсантів

№ з/п	Назва чинника	Високий рівень успішності	Низький рівень успішності
1.	Захисні механізми	К-сть курсантів у % від групи	
1.1	Реактивне утворення	2.5	0
1.2	Заперечення реальності	25	32.5
1.3	Заміщення	0	0
1.4	Регресія	2.5	5
1.5	Компенсація	0	0
1.6	Проекція	0	2.5
1.7	Витіснення	0	0
1.8	Раціоналізація	70	60
2.	Тип сприйняття		

2.1	Візуал	82.5	72.5
2.2	Аудіал	7.5	22.5
2.3	Кінестетик	10	5
3.	Об'єм уваги		
3.1	Низький	0	2.5
3.2	Середній	60	72.5
3.3	Високий	40	25
4.	Об'єм короткочасної пам'яті		
4.1	Низький	0	0
4.2	Середній	75	80
4.3	Високий	25	20

Заперечення реальності, на відміну від раціоналізації, виконує негативну функцію як для успішності курсанта, так і для життєдіяльності загалом. Оскільки цей психологічний захисний механізм спричинює неадекватне сприйняття реальної ситуації, поведінка курсанта є теж неадекватною.

Заперечення як механізм захисту більше притаманний курсантам з низьким рівнем навчання.

Визначилися також особливості пізнавальної сфери, такі як тип сприймання (візуальний, аудіальний, кінестетичний), обсяг уваги, об'єм короткочасної пам'яті (високий, середній, низький) (див. табл. 1). Загалом в досліджуваній групі домінуючим є візуальний тип сприйняття: у групі з високим рівнем успішності – 82,5%, у групі з низьким рівнем успішності – 72,5%. Суттєві відмінності за даними показниками виявлено у осіб з групи низького рівня успішності: в них аудіальний тип сприйняття переважає на 15%. Можна припустити, що нижчий рівень успішності у цій групі спричинений аудіальним типом сприйняття і невідповідністю методики викладання більшості дисциплін у ВНЗ.

Обсяг уваги у групі з високим рівнем навчання зосереджено в діапазоні середнього та високого рівня, низький рівень відсутній (табл. 1). Тоді як у групі з низьким рівнем навчання переважаючим є середній діапазон обсягу уваги. Як відомо,

об'єм уваги та короткочасної пам'яті впливають на успішність у навчанні. Чим більший об'єм короткочасної пам'яті та обсяг уваги, тим продуктивнішою є навчальна діяльність.

Як довів аналіз результатів дослідження, зовнішніми чинниками, що впливають на успішність курсанта в навчальній діяльності, є тип і стиль сімейного виховання, взаємини в родині (табл. 2).

На гіпоопіку (відсутність контролю та емоційного зв'язку батьків і дітей) вказали 52,5% опитаних з низьким рівнем успішності, у той же час у групі з високим рівнем навчання на це вказали 40%.

Байдужість та зайнятість батьків не сприяє формуванню позитивного прикладу у житті та навчанні дитини.

Гіперопіка, тобто занадто велика увага та контроль за дитиною з боку батьків, блокує формування у неї самостійності, ініціативності. На це вказує 45% опитаних з низьким рівнем успішності та 50% курсантів з групи з високим рівнем успішності.

Таблиця 2

Зовнішні чинники, що впливають на особистісне становлення курсанта

№ з/п	Назва чинника	Варіанти відповідей	Високий рівень успішності	Низький рівень успішності
			К-сть курсантів у %	
1.1	Стиль сімейного виховання	авторитарний	22,5	20
		демократичний	77,5	80
		ліберальний	0	0
1.2	Тип сімейного виховання	гіперопіка	50	45
		гіпоопіка	40	52,5
		нерівномірні стосунки	10	2,5
1.3	Хто більше	мама	85	75

	займався вихованням			
		батько	12,5	22,5
		бабуся, дідусь	2,5	2,5
1.4	До кого б ви прийшли порадитися з особистих питань	мама	60	40
		батько	20	32,5
		друзі	12,5	15
		своя дівчина	7,5	12,5
1.5	Чи задоволені ви стосунками з батьками	так	90	92,5
		ні	5	2,5
		як коли	5	5
1.6	З ким у вас частіше виникають конфлікти вдома	мама	17,5	32,5
		батько	32,5	40
		бабуся, дідусь	5	5
		брат, сестра	41,5	17,5
1.7	Чи є у вас рідні брати чи сестри	є	82,5	90
		немає	17,5	10
1.8	Чи задоволені своїми відносинами з друзями	так	97,5	90
		ні	0	0
		як коли	2,5	10
1.9	Чи задоволені своїми стосунками з протилежною статтю	так	80	82,5
		ні	2,5	2,5
		як коли	17,5	15
1.10	Чи задоволені навчальною групою	так	100	95

		ні	0	5
1.11	Чому ви обрали саме цю професію	свідомий вибір	72,5	80
		батьківські традиції	15	2,5
		випадковість	12,5	17
		економічні умови	0	0,5
1.12	Попередній досвід	армія	2,5	2,5
		військовий лицей	5	5
		школа	92,5	92,5

За даними результатами можна припустити, що гіпоопіка призводить до менш відповідального ставлення до навчання, невміння поєднувати свою навчальну та службову діяльність, відсутності реалістичних цілей та переоцінки своїх можливостей.

Цікаві дані отримані щодо стилю сімейного виховання. Так, авторитарний стиль виховання зафіксовано на рівні 22,5% у групі з високим рівнем успішності, в той же час як у протилежній групі такий показник в кожного п'ятого респондента становить 20%. Це, на нашу думку, можна інтерпретувати так: діяльність військових формувань загалом характеризується перевагою авторитарного стилю керівництва. Авторитарний стиль виховання в сім'ї, що проявляється через жорсткий контроль дитини зі сторони батьків, імперативний стиль спілкування полегшує процес адаптації до навчання у військовому навчальному закладі.

Одночасно 80% групи респондентів з низьким рівнем успішності та 77,5% з групи високого рівня успішності вказали на демократичний стиль, де присутні довірливі взаємовідносини з батьками, повага до думки дитини, ставлення до неї як до рівної, поміркований контроль та схвалення її ініціативи. Це своєю чер-

гою призводить до того, що дитина зникає до самостійності як у вчинках, так і в судженнях, що загалом є позитивним для особистості, проте у військових формуваннях, де домінує авторитарний стиль керівництва, це може спричинити труднощі адаптації, зниження мотивації до навчання.

Привертають увагу дані щодо того, хто більше займався вихованням: мама, тато, бабусі чи дідусі. Згідно із психоаналітичними концепціями, материнський та батьківський стиль виховання є суттєво різними. Так, мати любить дитину, тому що вона просто є, її любов у більшості випадків є емоційною та вседозволяючою. Батько ж встановлює рамки дозволеного для дитини, оцінює, наскільки вона відповідає його вимогам. В ідеалі ці два види любові потрібні дитині, вони доповнюють одне одного. За нашими даними виявлено різницю в 30% між групами за критерієм «хто займався вихованням». У 55% респондентів в групі з низьким рівнем навчання і у 85% респондентів з високим рівнем вихованням займалася мама. Отже, мамине виховання є переважаючим для даної групи респондентів. Можна припустити, що військовий навчальний заклад – це саме те місце, де можна доповнити материнський, жіночий підхід до виховання чоловічим, таким чином сформувавши гармонійну особистість.

У двох групах респондентів надають перевагу батьківським порадам у складних життєвих ситуаціях. Варто зазначити, що респонденти з високим рівнем навчання більше довіряють мамі (60%), ніж батькові (32,5%). Можливо через те, що мами більше займалися їхнім вихованням. А респонденти з низьким рівнем навчання майже порівну довіряють батькам.

Задоволеність стосунками з батьками приблизно однакові у двох групах, проте і на наявність конфліктів в сім'ї вказують респонденти двох груп. Однак 45% осіб з високим рівнем навчання вказують на наявність конфліктів саме з братами чи сестрами, і лише 17,5% опитаних з групи з низьким рівнем навчання. Можливо, до братів чи сестер виникали ревності, дитині менше приді-

ляли уваги, тому вона намагалась краще вчитися, щоб своїми здобутками в навчанні привернути увагу та любов батьків.

Ми припускаємо, що на успішність у навчанні впливають не лише сімейні чинники, а й професійна діяльність і задоволеність відносинами в навчальній групі. Так, 5% опитаних з низьким рівнем успішності вказали на незадоволеність спілкуванням у колективі. У той же час у осіб з високим рівнем навчання такі відповіді не спостерігаються.

Значна більшість курсантів з двох груп задоволені своїми стосунками з близькими друзями та з протилежною статтю.

Виявлено відмінності у мотивації до майбутньої професії. Так, успішні у навчанні респонденти вказували на такі основні мотиви вибору професії: свідомий вибір – 72,5% і 15% – батьківські традиції. Для курсантів з протилежної групи основними мотивами були: свідомий вибір – 80% та випадковість – 17,5%. Це свідчить про те, що було здійснено добре продуманий, обґрунтований відбір курсантів на 5-й курс навчання, оскільки значний відсоток опитаних свідомо обрали професію військового. Більш позитивно виділяються курсанти з високим рівнем успішності, тому що нижчий відсоток випадкового вибору – 12,5%. Проте у групі з нижчим рівнем успішності вищий відсоток свідомого вибору професії. Нижчі показники успішності в цієї свідомо мотивованої групи можна пояснити деяким розчаруванням у професії або незадоволеністю програмою навчання.

До зовнішніх чинників також належить соціометричний статус у групі, емоційна та ділова складова цього статусу, що були визначені за результатами соціометричного опитування (табл. 3).

Таблиця 3

Соціометричний статус курсантів

№ з/п	Назва чинника	Високий рівень успішності	Низький рівень успішності
		К-сть курсантів у % від групи	
1.	Рівень емоційної складової		

	Високий	32,5	17,5
	Середній	22,5	22,5
	Низький	45	60
2.	Рівень ділової складової		
	Високий	17,5	0
	Середній	22,5	2,5
	Низький	60	97,5

На основі отриманих даних можна стверджувати, що деякі курсанти з більш успішної групи мають високі показники як емоційної (32,5%), так і ділової складової (17,5%) соціометричного статусу, тобто вони користуються авторитетом у групі. Особливо варто підкреслити, що високий рівень ділової складової притаманний тільки успішним у навчанні курсантам.

Для визначення основних характеристик, які впливають на рівень навчальної успішності, використовувався кореляційний аналіз, що проводився на основі 24-х показників.

Існуюча процедура кореляційного аналізу дозволила виявити ступінь значущості зв'язку, встановити міру та напрям впливу, однією з ознак (X) на результуючу (Y).

В групі курсантів з високим рівнем успішності були виявлені такі значущі кореляційні зв'язки: чим вищий середній бал, тим більше проявляється візуальний тип сприйняття (0,25), тим менше проявляється такий механізм психологічного захисту як заперечення реальності (-0,23), тим більше курсанти спілкуються і мають довірливі стосунки з батьками (0,31), позитивніше оцінюють свої стосунки з протилежною статтю (0,28), тим свідомішим є вибір професії (0,25).

Стиль сімейного виховання: чим більш авторитарним був стиль сімейного виховання, тим менше задоволені стосунками з протилежною статтю (-0,25), тим частіше були конфлікти з батьками (-0,25), тим вищий показник ділової складової соціометричного статусу (0,45). Привертає увагу кореляційна залежність між стилем виховання та діловою складовою статусу:

авторитарний стиль виховання в успішних у навчанні курсантів формує ділові особистісні характеристики, що високо оцінюються в групі.

Задоволеність стосунками з друзями позитивно корелює із задоволеністю стосунками з батьками (0,29) та протилежною статтю (0,26). Можна припустити, що успішний у навчанні курсант є соціально позитивним і має позитивний досвід спілкування в різних соціальних групах.

Переважаючий візуальний тип сприйняття пов'язаний із високим об'ємом уваги у курсанта (0,24). Високий показник обсягу уваги пов'язаний з високим показником об'єму пам'яті (0,48), з нижчим рівнем емоційної складової статусу курсанта (-0,29), з високими показниками такого механізму захисту, як проекція (0,32).

Свідомий вибір професії військового знижує ймовірність використання механізмів захисту регресії (-0,27) та компенсації (-0,26). Чим більш свідомо курсант вибирає військовий фах, тим менше він в складних життєвих ситуаціях вдається до регресивної поведінки або до намагання компенсувати почуття неповноцінності високими здобутками у військовій кар'єрі.

Таким чином, аналіз результатів проведеного дослідження свідчить, що до внутрішніх чинників, які впливають на рівень навчальної успішності курсантів, можна віднести рівень сформованості таких пізнавальних психічних процесів, як увага, пам'ять, візуальний домінуючий тип сприйняття, а також сформованість зрілого механізму психологічного захисту, насамперед раціоналізації. До зовнішніх чинників, які впливають на рівень навчальної успішності курсантів, належать такі: стиль управління вихованням курсанта в сім'ї (демократичний, авторитарний чи поєднання демократичного та авторитарного стилю); чия провідна роль була у вихованні сина – батька чи мами; стосунки і взаєморозуміння в родині; який попередній вплив був здійснений вуличними (дворовими) групами (компаніями) на виховання курсанта; задоволеність стосунками з друзями та на-

вчальною групою; висока мотивація до здобуття військової професії (фахівця з надзвичайних ситуацій).

Доведено, що існує пряма залежність між результативністю навчальної діяльності курсанта і його особистісною структурою.

Подальшого дослідження потребують такі питання: на який тип сприймання курсантів зорієнтована методика викладання базових дисциплін у даному ВНЗ; причинно-наслідковий зв'язок між високим рівнем ділової складової соціометричного статусу курсанта та авторитарним стилем його виховання в сім'ї та ін.

1. Шляхи підвищення ефективності навчальної діяльності студентів // Наукові записки. – Випуск 27. – К., 2006. – С. 329–335.

2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

3. Балобанова Л.М. Категория нормы в психологии студенческого возраста (теоретико-методологический аспект) / Л.М. Балобанова. – Харьков: Консум, 1999. – 240 с.

4. Варій М.Й. Загальна психологія: навчальний посібник для студентів психологічних і педагогічних спеціальностей / М.Й. Варій. – Львів: Край, 2005. – 748 с.

5. Зеер Э.Ф. Психология профессии: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 354 с.

6. Климов Е.А. Психология профессионала: избр. психол. тр. / Е.А. Климов; гл. ред. Д.И. Фельдштейн. – М.; Воронеж: Ин-т практич. психологии; Модекс, 1996. – 400 с. (Психологи отечества: Избр. псих. тр. в 70 т.).

7. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посібник для молод. викладачів, аспірантів і майбутніх майстрів / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова. Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2003. – 267 с.

8. Радул В.В. Соціально-професійне становлення особистості: монографія / В.В. Радул; за ред. В.В. Радула. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2002. – 263 с.

9. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности: учебное пособие для студентов психих. высш. учебн. завед./ Н.В. Самоукина. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 244 с.

10. Пинаева С.Е. Личностное и профессиональное развитие в период зрелости / С.Е. Пинаева, Н.В. Андреев // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – С. 3–10.

Бушак Г.А. Внутренние и внешние факторы учебной успеваемости курсантов.

Аннотация. Статья посвящена исследованию влияния субъективных и объективных факторов на уровень учебной успеваемости курсантов высших учебных заведений МЧС Украины. Субъективными являются: тип восприятия, уровень внимания, объем кратковременной памяти, преобладающие механизмы защиты. В группу объективных факторов отнесены: взаимоотношения в семье, в учебной группе, с друзьями.

Ключевые слова: субъективные, объективные факторы, индивидуально-психологические характеристики, учебная деятельность, деятельностный подход.

Buschak H.A. The internal and external factors of students' academic success.

The article deals with the results of researching the influence of the subjective and objective factors on the level of the academic progress of the cadets at the higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The subjective factors are such personal characteristics as the type of perception, the level of attention, the volume of the short-term memory, and the predominating mechanisms of the psychological protection. The objective factors are the relations in the family, group, and with friends.

Key words: subjective, objective factors, individual-psychological characteristics, educational progress, activity approach.

